EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
PEDAGÓGIAI ÉS PSZICHOLÓGIAI KAR
NEVELÉSTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
PEDAGÓGIATÖRTÉNETI PROGRAM

TÉZISFÜZET

A KOALÍCIÓS IDŐSZAK ISKOLARENDSZEREN KÍVÜLI FELNŐTTKÉPZÉS-POLITIKÁJA. ADALÉKOK A SZABADMŰVELŐDÉS IRÁNYÍTÓ SZERVEZETEINEK TÖRTÉNETÉHEZ (1945-1949

DOKTORI (PHD.) ÉRTEKEZÉS

KÉSZIÍTETTE: FARKAS PÉTER

TÉMAVEZETŐ: DR. DONÁTH PÉTER, DSC

BUDAPEST

2016

I. A DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÁRGYA, CÉLJAI, TÉMAVÁLASZTÁS INDOKLÁSA

Dolgozatomban a magyar történelem egy olyan korszakának az iskolarendszeren kívüli felnőttnevelési rendszerét kívánom bemutatni, amelynek egyedülállósága köztudott a XX. századi magyar művelődéstörténetet kutatók körében. A koalíciós időszak az 1945-1948 közötti politikai berendezkedés – „mesterségesen fenntartott" viszonyainak – elnevezése, amely a demokrácia reménye mellett talán a legszélesebb lehetőségek tárházát teremtette meg kulturális szinten (is) a II. világháború és az 1989-es rendszerváltás közötti időszakban. A korszak „népművelési" koncepcióját, amely a szabadművelődés megnevezéssel vált ismerté, olyan egyedi politikai viszony termékeként kell értelmeznünk, ahol a lehetőségek és a korlátok flexibilisen változtathatóak voltak a hatalmon lévő és a hatalomra törekvő politikai szereplők szemében. Ez a változékonyság jelentette egyszerre a szabadművelődés alapját, életképességét és a későbbiekben erre való hivatkozással szüntették meg. E kor sajátosságai közé tartoztak azok a pártközi megállapodások, amelyeken a különböző minisztériumokat – bár nem a választási eredmények alapján – felosztották egymást közt. A koalícióban érdekeltek demokratikus kereteket biztosító „megállapodásai" nemcsak a politika színterein voltak jelen, hanem ez a felfogás a művelődésért felelős szervezetek összetételében is tetten érhetőek voltak. Így, a konszenzusos megegyezés útján „jutott" a népművelés irányításáért felelős Vallás – és Közoktatásügyi

Minisztérium vezetése *gr. Teleki Géza* (Polgári Demokrata Párt) kezébe, aki az Ideiglenes Nemzeti Kormány fennállása alatt töltötte be ezt a pozíciót. Utódja a Nemzeti Parasztpárt színeiben – bár „szakemberként" tevékenykedő – *Keresztury Dezső* volt, aki ugyancsak a pártok megegyezéséből adódóan került a kultusztárca élére. A korszak utolsó kultuszminisztere a kisgazdapárti – viszont titkos kommunistaként tevékenykedő – *Ortutay Gyula*, akinek vezetése alatt kezdődött el annak a Népművelési Minisztériumnak kialakítása, amelynek első irányítója *Révai József* lett. A kultuszminiszterek pártállása is kellően mutatja a munkáspártok művelődéshez való viszonyukat,

A szabadművelődést – vagyis a koalíciós időszak hivatalos iskolarendszeren kívüli felnőttnevelését – irányító szervezetek működése azért is érdekes színfoltjai a magyar művelődéstörténetnek, mert bár kevés idő adatott számukra, mégis egy olyan egyedi koncepció körvonalait próbálták meg gyakorlati síkon is megvalósítani, amely a helyi kulturális szervezetek autonómiáját és az önálló kezdeményezéseket állította központba. A szabadművelődés alapgondolatai – bátran állíthatjuk –példaértékűek lehetnek a XXI. századi magyar művelődéspolitika számára. A szabadművelődés sajátosságai közé tartozott, hogy a kulturális élet irányítását három vonalon valósította meg. Egyrészt a szakmai (s egyben az állami) vezetés a kultusztárca kezében összpontosult, kiépítve annak intézményi (az ún. szabadművelődés felügyelői és ügyvezetői) hálózatát. Másrészt a társadalmi szervezetek is teret kaptak az iskolán kívüli felnőttképzés alakításában a helyi szabadművelődési tanácsok révén, melyeknek a

csúcsszerve – a kultusztárca tanácsadói testületeként is funkcionáló – Országos Szabadművelődési Tanács volt. Ezen felül a művelődési színterek formálása a pártok és tömegszervezetek számára is az idő előrehaladtával egyre fontosabb célként/feladatként jelent meg. E folyamat révén váltak e szervezetek a szabadművelődés harmadik „pillérévé”.

Disszertációmban az említett szabadművelődést irányító állami és társadalmi szervezetei történeteinek feldolgozásához kívánok hozzájárulni, amely hiánypótló szándékkal készült, hiszen a magyar neveléstörténet képviselői ugyan több szempontból vizsgálták már e korszak iskolarendszeren kívüli felnőttoktatás-történetét, viszont e kutatók javarészt egy-egy vármegyére, vagy kulturális alkalmak elemzésére fókuszáltak, vagy összegző munkájukban csak részben érintették az események mögötti (rejtett) összefüggéseket. Ezért több célt tűztem ki magam elé. Elsődlegesen arra teszek kísérletet, hogy a szabadművelődés időszakát jól elkülöníthető intervallumokra bontva mutassam be. Az egyes periódusra jellemző tendenciákat figyelembe véve ismertetem a különböző pártok elképzeléseit, a szabadművelődéssel kapcsolatos minisztériumi döntéseket és eljárásokat, valamint az Országos Szabadművelődési Tanács tevékenységét. Továbbá egy átfogó képet kívánok nyújtani a szabadművelődés ideológiájának megformálásában szerepet játszó személyek és felekezetek elképzeléseiről. Kísérletet teszek arra is, hogy a vezető testületek közti kapcsolódási pontokat vizsgálva rámutassak céljaira, az egész „rendszerben” betöltött/betöltendő helyükre, szerepükre,

megláttatva a művelődést érintő elképzelések és a hatalmi (ideológiai) törekvések közötti kontextusokat.

II. A DOKTORI DISSZERTÁCIÓ FŐBB KÉRDÉSEI

A kor jellegzetes „terméke” volt a szabadművelődés, melynek vezetői hittek a demokratikus állami berendezkedés által kínált lehetőségekben, mégis a korszak második rendszerváltásához, 1948-hoz közeledve az egyre szűkülő mozgástérben inkább már a hatalom elvárásainak való megfelelésben látták a túlélés lehetőségét. Így a szabadművelődés története nemcsak a magyar felnőtt-képzés históriájának fejezete, hanem egyben a XX. századi magyar demokratikus gondolkodás egyik kifejeződése is.

A fenti megállapításokat figyelembe véve a dolgozatomban az alábbi kérdésekre keresem a választ:

1. A kutatás egyik központi kérdéseként fogalmazódik meg, hogy a korabeli politikai döntések közül melyek voltak azok, amelyek befolyásolták az 1945-1949 közötti iskolarendszeren kívüli felnőttoktatás irányvonalát? Mivel a korszak politikáját meghatározó pártok (a Magyar Kommunista Párt, Szociáldemokrata Párt, majd a két párt „fúziójából” létrejövő Magyar Dolgozók Pártja valamint a Nemzeti Parasztpárt) rendelkeztek felnőttképzésről alkotott elképzelésekkel, így felmerül az a kérdés, hogy e szervezetek milyen szerepet szántak a szabadművelődésnek a hatalomért folytatott küzdelemben?

2. A szabadművelődés irányító szervei (a Vallási – és Közoktatásügyi Minisztérium és az Országos Szabadművelődési Tanács) tevékenységeinek elemzése

során keresem arra a kérdésre a választ, hogy ezek az intézmények milyen célokat tűztek ki a szabadművelődés állami és társadalmi szereplői elé?

3. Kíváncsi voltam, hogy a szabadművelődés szervezeti kereteit milyen törvényekkel és rendeletekkel szabályozták? Továbbá kérdésként fogalmazódik meg, hogy a szabadművelődés nevelési színterei közül az ún. „szabadiskolák" hálózata milyen elvek alapján valósították meg a kulturális javak közvetítését?

4. A témára vonatkozó releváns kérdés az is, hogy a szabadművelődés eszmerendszerét befolyásoló prominens személyek milyen gondolatok mentén képzelték el a társadalmi rétegek demokratikus „átnevelését"?

III. A KUTATÁS HELYSZÍNEI, MÓDSZEREI, A DOLGOZAT SZERKEZETE

A szabadművelődés korszakára vonatkozó elsődleges forrásaimat több, különböző levéltárban leltem fel. Alapvetően – az elsők között – a Budapesten megtalálható intézményeket kerestem fel. Mivel a disszertációban több – főleg politikai – aspektusból vizsgálom a szabadművelődés korszakát, így kikerülhetetlen volt a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL) dokumentumainak feltárása. A levéltárban fellelhető 1945-1947 közötti Magyar Kommunista Párt (MKP), a Magyar Szociáldemokrata Párt (SzDP) valamint a Nemzeti Parasztpárt (NPP) agitációs és propaganda, valamint az értelmiségi és oktatási osztályainak dokumentumai voltak hasznosak a kutatásom szempontjából. Itt jegyezném meg, hogy

disszertációmban nem foglalkozom a Független Kisgazdapárt népművelési koncepciójával, mert a párt ez irányú tevékenységét főként azon a – 1947 folyamán a pártküzdelmek során fel is morzsolódó – Parasztszövetségen keresztül fejtette ki, amely nem tartozott a szorosan vett szabadművelődés hatáskörébe. A kisgazdapárt színeiben tárcavezetőként politizáló *Ortutay Gyula* pedig a kommunista tervek feltétlen kiszolgálója volt. A Magyar Országos Levéltár (MOL) anyagai között a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium VI., majd VIII. ügyosztályának iratai jelentették dolgozatom alapvető forrásait. A minisztériumi iratok mellett itt nyertem betekintést az 1948-49-es Magyar Dolgozók Pártjának Agitációs és Propaganda Osztályának irataiba, amelyek a korszak lezárását bemutató fejezethez adtak nélkülözhetetlen információkat. A fővárosi levéltárak közül a fenti intézményekben fellelhető anyagokat jól kiegészítették a Budapest Főváros Levéltár (BFL) iratai, amelyek közül a főváros peremkerületeinek szabadművelődési ügyvezetőinek beszámolói, valamint az 1945-ben, a fővárosban újraindult népművelésről szóló dokumentumok bizonyultak értékesnek számomra. A Pest Megyei Levéltár (PML) a Pest vármegye szabadművelődési felügyelőjének iratait tartalmazó fond anyagai között több olyan – más levéltár iratanyagából nem elérhető – körlevelet találtam, amelyek jól mutatták, milyen elvek szerint próbálták meg a szabadművelődést irányítani. A Széchenyi Könyvtár és Kézirattár (OSZK Kt.) iratai között elsősorban *Keresztury Dezső* és *Kovács Máté* szabadművelődési koncepciójához találtam hasznos dokumentumokat. A katolikus egyház szabadművelődési tevékenységének minél szélesebb körű bemutatása

érdekében kerestem fel Esztergomban a Prímási Levéltárat (PLE), valamint Vácott ugyancsak a Püspöki és Káptalani Levéltárat (VPL), ahol az Actio Chatolica iratanyagában leltem rá ugyan kevés, de annál érdekesebb dokumentumra. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) dokumentumaiban a témámhoz szorosan kapcsolódó személyek közül *Keresztury Dezső, Bereczky Albert* valamint *Mihalovics Zsigmond* tevékenységéről találtam feljegyzéseket. Továbbá kutatásokat folytattam a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában, illetve Budapesten, a Ráday utcában megtalálható Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárban. A Sárospataki Szabadművelődési Akadémia történetét a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjtemény Adattárában (SRKGy Fsz.) megtalálható dokumentumok alapján foglaltam össze. Forrásaimat a hagyományos történelemtudományi módszerrel, a kvalitatív adatelemzéssel dolgoztam fel. A primer dokumentumokat a szekunder forrásokkal hasonlítottam össze illetve elemeztem, mely elősegítette az ok-okozati összefüggések feltárását.

Disszertációmban a szabadművelődés időszakát négy periódusra osztottam fel, melyek elemzésén keresztül kívánom megjeleníteni azok sajátosságait. Próbálok rámutatni az irányító szervezetek tevékenységein keresztül arra a politikai légtérre, amely oly mértékben meghatározta a szabadművelődés célrendszerét is. A dolgozatom fejezeteinek összeállítását nagyban meghatározta az a kronologikus megközelítés, amely oly jellemző a történeti munkákra. Az első fejezetben a századforduló és 1945 közötti magyar

felnőttképzés-történet legfontosabb csomópontjainak felvázolásával (dualizmus kora, Tanácsköztársaság időszaka, a Horthy-korszak) mutatok rá a fennállt rendszerek népművelési koncepciói közötti hasonlóságokra és különbségekre. A második fejezetben a fel(meg?)szabadulás hónapjaitól kezdve 1945 végéig követem nyomon a szabadnevelés/művelődés kibontakozását. Itt vizsgálom a társadalmat érintő kérdések közül a pedagógusokról alkotott vélekedéseket valamint a demokráciáról alkotott felfogásokat. A harmadik fejezet a szabadművelődés kibontakozásának időszakát mutatja be, ahol 1946 tavaszától egészen a „kékcédulás" választásokig követem végig a népművelés történetét. Ez a fejezet hosszabb a többinél, hiszen ebben a részben kitérőt teszek, – elhagyva ideiglenesen a kronologikus elbeszélést – és a szabadművelődés ideológusainak (*Karácsony Sándor, Gombos Ferenc, Kovács Máté, Szathmáry Lajos, Kövendi Dénes*) foglalom össze a pedagógiáról és a felnőttek neveléséről alkotott nézeteit. Itt kap helyet a katolikus és a református egyház szabadművelődési tevékenységét csupán vázlatosan bemutató alfejezetek is. A negyedik fejezetben újra az előző részekben megismert kronologikus sorrendet követve tárgyalom az 1947 őszétől a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) megalakulásáig terjedő időintervallumot. Az ötödik, s egyben az utolsó részben pedig „rendhagyó módon" már csak az MDP népművelés-politikája gyakorlati megvalósításának színtereit mutatom be. A szabadművelődés korszakát az 1949-es esztendővel zárom, ami már a szocialista/kommunista ideológia elveit követő népművelés kiépítésének kezdő évét is jelentette.

IV. FŐBB EREDMÉNYEK, KÖVETKEZTETÉSEK

A fent megjelenített kérdésekre összességében az alábbiak válaszolhatók. Az 1945-1948/49 közötti iskolarendszeren kívüli felnőttnevelés előzményeként (s azzal több ponton hasonlóságokat felmutató) az 1890-es évektől az I. világháborúig „működő" szabadnevelést lehet megemlíteni. A disszertációmban vizsgált szabadművelődés koncepcióját lehet szűkebben illetve tágabban értelmezésben megközelíteni. Ha tágabb kontextusban kívánjuk meghatározni, akkor a koalíciós időszak valamennyi népművelési irányzata és ezzel kapcsolatos tervek, elképzelések beletartoznak, így a különböző pártok és tömegszervezetek kultúrpolitikai tevékenysége is. Szűkebben viszont a polgári demokratikus színezetű népművelési tevékenységet és elveket jelenti, amelyek 1945 és 1948 között az állami hivatalos iskolarendszeren kívüli felnőttoktatás irányzatává váltak. Tulajdonképpen *Karácsony Sándor* elgondolásai mentén kibontakozó, a paraszti kultúra terjesztését és népszerűsítését célzó állampolgári nevelés gyakorlati megvalósulása volt. A nevelés szinterei (és céljai) közé tartozott az analfabetizmus felszámolása, a családi életre és az egészséges életvitelre való nevelés mellett a politikai ismeretek terjesztése. A szabadművelődés értéke (egyedisége?) abban rejlik, hogy az állami vonalon érvényesülő hierarchikus rendszer mellett lehetőség volt/lett volna az autonóm, a kisebb közösségek igényeit figyelembevevő helyi szervezettek működtetésére is. Az eredeti elképzelés szerint az ún. szabadművelődési tanácsok maguk választhatták volna meg tagjait, de a valóságban az országos politikában érdekelt szervezetek (pártok, szakszervezetek, s a pártok

által „fedőszerveikként” működtetett tömegszervezetek) kijátszva a törvény által adta lehetőségeket egyre nagyobb befolyást tudtak gyakorolni a helyi kulturális életet irányító testületekben. Ebből adódott, hogy a szabadművelődés ideológiája ugyan a demokratikus, autonóm elveken alapult, mégis a gyakorlatban nem volt mentes a központosítási törekvésektől.

A szabadművelődés első, 1945 tavaszától az 1945/1946 fordulójáig tartó időszakára jellemző, hogy a II. világháború lezárása által teremtett új helyzetben a pártok elsősorban a gazdaság stabilizációjára törekedtek. Programjaikban ugyan megjelennek a művelődésre vonatkozó elképzeléseik/utalásaik, de ezek csak általános síkon értelmezték a kultúra szerepét. A Szociáldemokrata Párt a Munkás Kultúrszövetség révén (melyet a kommunistákkal együtt szerveztek) igyekezett kulturális lehetőséget teremteni főleg a munkásság számára. A pártra az általunk tárgyalt időszakban végig jellemző maradt a munkásság érdekeinek előtérbe állítása, éppen ezért sokszor a szociáldemokraták vádolták legélesebben a paraszti kultúrát előtérbe állító szabadművelődést. Nem meglepő tehát, hogy a párt nem kezdeményezte a szabadművelődéssel való szorosabb kapcsolatot. A kommunisták rugalmasabban álltak a kialakuló rendszerhez, támogatva a „népi” kezdeményezéseket. Ekkor az MKP főleg a vándortanítók mozgalma révén próbálta meg a vidéket propagandacélzattal kulturális ismeretekhez juttatni. A Nemzeti Parasztpárt támogatta – orientációjából adódóan is –leginkább az adott körülmények között a szabadművelődés kibontakozását. E kezdeti fázisban a VKM-en belül a VI. Iskolánkívüli Népművelési Ügyosztálya vállalta fel az új rendszer

kialakításának feladatát. Ehhez a munkához három síkon látott hozzá az ügyosztály. Egyrészt meghatározta saját szerepének és felelősségének kereteit, másrészt rendeleti szinten szabályozta az újonnan felállított állami és társadalmi szervezetek működését, valamint folyóiratot adott ki. A korszakban született jogszabályok közül talán a legfontosabb az 1945. október 9-i VKM által kiadott 12.100/1945. sz. rendelet, amely az Országos Szabad Művelődési Tanács felállításáról intézkedett. A tanács alakuló ülését 1945. december 10-én tartotta, ahol elnökéül Karácsony Sándort, alelnökéül Sík Sándort választották. A tanács érdemi munkáját az Elnöki Tanácson kívül a Nevelési, a Politikai, valamint a Szakmai Bizottság végezte. Mivel mindhárom bizottságnak baloldali elnöke volt (*Ortutay Gyula, Darvas József* illetve *Andics Erzsébet*), így természetesen a munkájukat is egyre inkább a politikai hovatartozásuk kinyilvánítása és az egyházak kulturális tevékenységei ellen való fellépés határozta meg. A szabadművelődés második szakasza, amely 1946 tavaszától az 1947-es kékcédulás választásokig tartott, már az állami és társadalmi szervezetek kiépítésének időszaka. A pártok közül, amíg az SzDP továbbra is éles kritikával illette a kibontakozó szervezetet, addig az MKP a szabadművelődést felhasználva elindította a Szabad Föld Téli Esték mozgalmát, amelyek keretén belül e korszakban kulturális és mezőgazdasági előadásokat tartottak. Ekkor még a kommunisták együttműködésre törekedtek a szabadművelődéssel, főleg ott, ahol nem volt erős a helyi szervezet kulturális tevékenysége. A párt másik, a falu művelődését is felkaroló kezdeményezése a falujárók mozgalma volt, melyek során középületek

felújítása mellett párthű orvosok, pedagógusok tanácsadói feladatokat is elláttak. A Nemzeti Parasztpárt fő törekvése ekkor egy paraszti vezetőréteg kiművelése volt, a szabadművelődés segítségével, mely elképzelést a VKM-en belül *Kovács Máté* és *Gombos Ferenc* parasztpárt képviselők támogatták. Az ő munkájukat is befolyásolta a 13.130/1945. sz. VKM rendelet, amely révén kialakították az önálló „Szabadművelődési Ügyosztályt". E szervezeti egység feladatkörét szélesítette ki a 720/1946. ME. rendelet is, ami életre hívta azokat a szabadművelődési kerületeket és helyi tanácsokat, amelyek révén igyekeztek biztosítani az állami vonal átláthatóságát és ellenőrizhetőségét. Ekkorra alakult ki a szabadművelődés „*állami*" rendszerének háromlépcsős modellje: *1. szint*: a Közoktatási – és Vallásügyi Minisztérium, mint a szabadművelődés csúcsszerve. Ide tartozott maga a miniszter, illetve a VIII. (szabadművelődési) ügyosztály. *2. szint*: a szabadművelődési kerületek felügyeleti hálózata, amely 26 felügyelőségből állt. *3. szint*: járási, városi, falusi szabadművelődés ügyvezetői hálózat. Továbbá a rendelet szabályozta a felügyelők és az ügyvezetők jogköreit is, akik számára 1946 során önálló státuszt is kialakítottak. Ezzel a rendelettel párhuzamosan alakították ki a *„társadalmi" vonal* struktúráját, amely ugyancsak három szinten valósult meg: 1. Országos Szabadművelődési Tanács, amely csúcsszervezetként működött. 2. A megyei tanácsok voltak hivatottak a vármegyei szabadművelődési tanácsok munkáját segíteni. 3. A városi és a községi szabadművelődési tanácsok szervezték a közösségek kulturális programjait. Fontos megemlíteni, hogy Budapest külön egységet képviselt,

ahol a Fővárosi Népművelési Központ volt felelős az iskolarendszeren kívüli felnőttképzési események megrendezéséért. A közigazgatási egységek felállítása után alkották meg azt a 5000/1946 sz. VKM rendeletet, amely életre hívta az ún. szabadiskolák hálózatát. Itt ugyancsak a hármas felosztásra törekedve, hozták létre az alapfokú szabadiskolákat, a középfokú parasztkollégiumokat és munkáslíceumokat, valamint a felsőfokú népfőiskolák szintjét. Külön kategóriaként kezelték a szabadművelődési akadémiákat, amelyeknek szerepük a szabadművelődés későbbi vezetőinek kiművelése volt/lett volna. A rendelet végrehajtási utasítása – 104 240/1946. VKM – illetve a tananyag vázlattal ellátott útmutatója – 107 389/1946. VKM – szabad mozgásteret hagyott az iskolák számára, hiszen nem fektették le sem az elvégezni kívánt tananyag mennyiségét sem annak tematikáját. Lényeges döntés volt a szabadiskolák működtetésében, hogy a VKM 1946-ban választotta szét a VKM a szabadművelődés és a Magyar Népi Művelődési Intézet feladatkörét. Amíg az előbbi a szabadiskolák fenntartásáért volt felelős, addig az utóbbi népi kollégiumokat állított fel, valamint a fiatalok és a felnőttek iskolarendszerű továbbtanulását elősegítő kurzusokat tartott. A szabadművelődés széleskörű tevékenységének kormányzati „látszattámogatása” az 1946/47-es évre vonatkozó VKM költségvetéséből is érzékelhető volt. A minisztérium összköltségvetésének csupán 5,5%-át kapta, amit se a tanács se az ügyosztály kérésére nem módosították. A tanács a fenti számokat ismerve kezdte meg az érdemi munkáját 1946 elején. E szakaszban az OSZMT talán a legmeghatározóbb lépései az „Új Szántás” szakfolyóirat

szerkesztése 1947 januárjától, illetve az analfabetizmus felszámolását célzó tanfolyamok elindítása voltak. A tanácsot közvetlenül érintő, és annak megítélését is befolyásoló esemény volt a köztársaság elleni „összeesküvés” leleplezése, mely során önkritikát gyakorolt a szervezet, miközben több tagját menesztették is. A kor egyházellenessége (dacára a szabadművelődés prominens személyeinek vallási hovatartozására) és a baloldali pártok befolyásának mértéke a tanács döntéseiben is megmutatkozott, melyre jó példa, hogy nem járultak hozzá a szakmai bizottságon belüli egyházi albizottság felállításához. A harmadik – s egyben a röpke látszatvirágkor – időszak az 1947 ősze és 1948 nyara közötti terminus. Az SzDP nem változtat korábbi szabadművelődést kritizáló stratégiáján. A kommunista párt viszont kezdi felismerni a szabadművelődés jelentőségét, amit jól érzékeltet, hogy létrehozza a Propaganda Osztályon belül a „Népművelési Alosztályt”. Éles kritikával illetik a rendszert, s ekkor már a párton belül felmerül az OSZMT megszüntetésének gondolata mellett az állami vonal leépítésének terve is, amelyek révén megpecsételődik azok sorsa. A párt nyomására a VKM el is kezdi a „nem demokratikus” felügyelők és ügyvezetők eltávolítását 1948 tavaszától. A minisztériumon belül kialakítják a „Szabadművelődési Főosztályt”, amelynek vezetője a kommunista párti *Kerékgyártó Elemér* (később pedig ugyancsak kommunista *E. Kovács Kálmán*) lett. Ez a vezetőcsere is jelzi, hogy 1948 tavaszára már e területet is kezdi uralni az MKP. A korszak szimbolikus záróakkordja az a révfülöpi konferencia (amelyre *Karácsony Sándor*t meg se hívják), ahol egyrészt önkritikát gyakoroltatnak az ott

megjelent vezetőkkel, másrészt ismertetik az új feladatokat, amelyek már a szocialista/kommunista állam stabilizálását voltak hivatottak elősegíteni. Az OSZMT-n belül felállították azt a „Tárcaközi Bizottságot”, mely a különböző minisztériumok és tömegszervezetek szabadművelődési munkáját igyekezett összehangolni és szabályozni. Ezenfelül a tanács fő feladatává az analfabetizmus csökkentését és a katolikus szervezet, az Actio Chatolica tevékenysége elleni fellépést tették meg. A negyedik, s egyben utolsó, 1948 nyara és 1949 tavasza közötti időszak felnőttképzési rendszere már csak névben volt szabadművelődés. A kommunista és a szociáldemokrata párt egyesüléséből kialakított Magyar Dolgozók Pártja (MDP) már a hatalom egyedüli birtokosaként alakíthatta ki saját népművelési hálózatát, ahol célként már nem a paraszti rétegek kultúrájának terjesztése, hanem a párt népszerűsítését valamint a munkásság művelődési érdekeinek preferálását tűzték ki. Ekkor a helyi szabadművelődési tanácsok helyett a tömegszervezeti vették át a kezdeményező szerepet, ami azt is jelentette, hogy a szabadművelődés kerete a káderek kinevelésére és a helyi ünnepségek, választási műsorok megszervezésére redukálódott. Az 12.250/1948. VKM. sz. rendelet az Országos Szabadművelődési Tanács újjászervezését írta elő, aminek ezek után névleges szerepet szántak. A társadalmi szervezeteket működését a 10.640/1948. Korm. sz. rendelet is befolyásolta, amely a megszűntetésre ítélt helyi tanácsok helyére az ún. „kultúrbizottságok” felállítását írta elő. A 232.814/1948. VKM VIII. üo. leirata pedig az ún. szabadművelődési bizottságok létrehozásáról döntött, amelyek már a párt helyi képviselőinek szervezetei

voltak. A szabadművelődést gyakorlatilag a 4.267/1949./208/M.T. sz. rendelettel szüntették meg, mivel e jogszabály állította fel azt a Népművelési Minisztériumot, amely vezetője az a *Révai József* lett, aki későbbiekben a „kulturális forradalom” egyik legmarkánsabb szószólójává vált.

Visszatekintve az 1945-1949 közötti szabadművelődés időszakára összességében megállapíthatjuk, hogy az egy polgári értékrendet tükröző elmélet volt, amely a koalíciós viszonyoknak köszönhetően egy reális, megvalósíthatónak tűnő felnőttnevelés alternatívaként bontakozott ki, ahol a szélsőjobboldali ideológián kívül minden elképzelésnek igyekeztek lehetőséget biztosítani. Ez a sokszínűség viszont a kommunista hatalomátvételhez közeledve inkább a szabadművelődés kritikáját erősítette fel, amely végül a megszüntetéséhez vezetett. Végső soron tehát a szabadművelődést csupán egy lehetőségként lehet értelmezni, amelynek kibontakozására valós lehetőség sohasem volt. Ennek ellenére a tanúságok levonására alkalmas lehet a XXI. század oktatásával foglalkozók számára is.

A DISSZERTÁCIÓ TÉMÁJÁHOZ KAPCSOLÓDÓ SAJÁT PUBLIKÁCIÓK:

Farkas Péter (2014): Művelődéspolitikai és felnőttképzési koncepciók az 1945-1948 közötti Magyarországon In: Andl Helga - Molnár- Kovács Zsófia (szerk.): *Iskola a társadalmi térben és időben IV*. (2013) Pécsi Tudományegyetem, Pécs. (75-85).

Farkas Péter (2013): Momentumok Szathmáry Lajos pedagógiai tevékenységéből és a szabadművelődés időszakában betöltött szerepéből. In: Koncz István, Nagy Edit (szerk.) *Tudományos Próbapálya*: PEME VI. Ph.D. konferencia. (44-51). http://www.peme.hu/userfiles/Kutat%C3%B3k%20a%20kiterjesztett%20tehets%C3%A9gfejleszt%C3%A9s%C3%A9rt%20.pdf

Farkas Péter (2013): Szabadművelődés korszaka, avagy közművelődés 1945-1948 közötti Magyarországon. In: Andl Helga, Molnár-Kovács Zsófia (szerk.) *Iskola a társadalmi térben és időben III*. (2012) Pécsi Tudományegyetem, Pécs. (140-147).